

KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ KAWRUH NGGARAP SANTUN WONTĒN ING RISALATUL MAĪDH

Yeni Rahayuningsih
12205241069

SARINING PANALITĒN

PanalitĒn mĕnikĀ ngĕwrat nĕm ancas panalitĒn. Ancasing panalitĒn mĕnikĀ kanggé: (1) ngandharakĕn *deskripsi naskah RM*, (2) ndamĕl *transliterasi aksĀrĀ JĀwĀ teks RM*, (3) ndamĕl *transliterasi aksĀrĀ Latin teks RM*, (4) ndamĕl *suntingan teks RM*, (5) ndamĕl *terjemahan teks RM*, (6) ngandharakĕn kawruh nggarap santun wontĕn ing *teks RM*.

PanalitĒn mĕnikĀ ngginakakĕn *metode panalitĒn filologi modern sĀhĀ metode panalitĒn deskriptif*. *Metode panalitĒn filologi modern* dipunginakakĕn kanggé naliti *naskah* kanthi irah-irahan *Risalatul MaĪdh*. Wondĕné *metode panalitĒn deskriptif* kanggé nggambarakĕn *teks RM* kanthi *objektif*. *Sumber data panalitĒn mĕnikĀ naskah RM koleksi pribadi-nipun Safitri Lestari (NIM 12205241063, mahasiswa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Universitas Negeri Yogyakarta)*. Caranipun ngĕmpalakĕn *data* ngginakakĕn lampahing panalitĒn *filologi*, inggih mĕnikĀ *deskripsi naskah, transliterasi teks* ing aksĀrĀ JĀwĀ sĀhĀ ing aksĀrĀ Latin, *suntingan teks* kanthi ndamĕl *aparatur kritik*, sĀhĀ *terjemahan teks*. CĀrĀ *analisis data* ngginakakĕn cĀrĀ *analisis deskriptif*. *Validitas* ingkang kaginakakĕn inggih mĕnikĀ *validitas semantik*. *Reliabilitas* ingkang kaginakakĕn inggih mĕnikĀ *reliabilitas intrarater sĀhĀ interrater*.

Asiling panalitĒn mĕnikĀ ngandharakĕn nĕm bab. Kaping sapisan, ngandharakĕn *deskripsi naskah RM* ingkang taksih saé, sĕratanipun cĕthĀ sĀhĀ gampil dipunwaos. Kaping kalih, ndamĕl *transliterasi teks* ing aksĀrĀ JĀwĀ kanthi ngĕwahi sĕratan aksĀrĀ Arab Pĕgon dhatĕng aksĀrĀ JĀwĀ kanthi mĕnĀpĀ wontĕnipun sĀhĀ dipunjumbuhakĕn kaliyan pangucapipun. Kaping tigĀ, ndamĕl *transliterasi teks* ing aksĀrĀ Latin ingkang dipungarap kanthi ngĕwahi sĕratan aksĀrĀ Arab Pĕgon dhatĕng aksĀrĀ Latin. Kaping sakawan, ndamĕl *suntingan teks edisi standar*, dĕné sadĀyĀ ĕwah-ĕwahan ing *suntingan* kaandharakĕn wontĕn ing *aparatur kritik*. Kaping gangsal, asiling *terjemahan teks* wontĕn 6 tĕmbung ingkang kasĕrat ing cathĕtan *terjemahan*. Kaping ĕnĕm, isining *teks RM* ngandharakĕn 10 bab inggih mĕnikĀ (1) asal-usulipun nggarap santun, (2) *hikmah*-ipun Gusti Allah maringi nggarap santun dhatĕng tiyang ĕstri, (3) katrangan namanipun nggarap santun sĀhĀ kĕwan ingkang ngĕdalakĕn rah nggarap santun, (4) wiwitanipun tiyang ĕstri ngĕdalakĕn rah nggarap santun, (5) prakawis-prakawis nalikĀ tiyang ĕstri kaparingan nggarap santun, (6) wĕkdal mĕdalipun rah nggarap santun sĀhĀ wĕkdal sucinipun, (7) caranipun mangrĕtosi mĕdal utawi mampĕtipun rah nggarap santun, (8) jinisipun rah nggarap santun, (9) prakawis ingkang kĕnging dipuntindakakĕn dĕning tiyang ĕstri nalikĀ nggarap santun, sĀhĀ (10) caranipun *qadha* salat tumrap tiyang ĕstri ingkang nĕmbĕ nggarap santun.

Pamijining tĕmbung: *kajian filologi, kawruh nggarap santun, Risalah MaĪdh*

Abstract

This research contains six research purposes. The purposes of this research are about to: (1) explain the description of *RM* text, (2) makes the transliteration of Java script from *RM* text, (3) makes transliteration of Latin script from *RM* text, (4) makes an editing from *RM* text, (5) makes text *RM* translation, (6) explain the science of menstruation in the *RM* text.

This research uses modern philological research methods and descriptive research methods. Modern philological research method used to examine a text entitled *Risalatul Maḥidh*. While the descriptive method used to describe *RM* text objectively. Source of the research data is the text of a private collection from Safitri Lestari (NIM 12205241063, students of Department of Region Language Education of Yogyakarta State University). Data collecting technique is using the steps of philological research, namely the description of the manuscript, text transliteration into Javanese and Latin script, text editing by making apparatus of criticism, and the text translation. Data analysis technique is using descriptive analysis method. This research is using semantic validity. This research is also using intrarater and interrater reliability.

The results of this research described in six chapters. First, explain the description of the *RM* text is still in good condition, the writing is clear and also can be easily to read. Second, create a transliterated text into Javanese script by changing the Arabic script writing Pegon into Javanese originally (according to the text) and adapted to the pronunciation. Third, make a transliterated text into the Latin text by changing Pegon writing Arabic text with Latin text. Fourth, make a standard edition of text editing, while all that changed in the editing are described into apparatus criticism. Fifth, there are six words written of the translation results in the translation notes. Sixth, the contents of the text explains the 10 chapters, there are (1) The origin of menstruation, (2) a lesson God gave menstruation in women, (3) a description of menstruation and animals that secrete menstrual blood, (4) the beginning of women bleed menstruation, (5) problems when women are in their period, (6) when the discharge of menstrual blood and when it is pure, (7) how to notice when the menstrual blood come out and stop, (8) types of menstrual blood, (9) things that can be done by women when menstruating, (10) how to replace the pray for women who are menstruating.

Keywords: philology study, the science of menstruation, *Risalah Mahidh*

A. PURWAKA

Filologi inggih mênikâ ngèlmi ingkang *objek* panalitènipun arupi *naskah* kina ingkang gayut kaliyan bab bāsâ, kasusastran, sâhâ kabudayan. *Naskah* ingkang dipundadosakên *sumber data* panalitèn inggih mênikâ *naskah* kitab *Risalatul Maḥidh* ingkang salajêngipun dipunsêrat *RM*. *Naskah*

mênikâ minangkâ *koleksi pribadi*-nipun Safitri Lestari. *Naskah* mênikâ awujud *naskah* cithak ingkang kasêrat mawi aksârâ Arab Pégon. bāsâ ingkang dipunginakakên inggih mênikâ bāsâ Jawi kanthi undhâ-usuk krâmâ sâhâ ngoko.

Naskah RM dipundadosakên *sumber data* panalitèn amargi ngêwrat kawruh nggarap santun

miturut paugêran agami Islam ingkang sagêd dipuncakakên ing pagêsangan jaman samênikâ, mliginipun kaum wanitâ wontên ing masarakat Jawi. Panalitèn ingkang trêp kanggé nлити *naskah RM* inggih mênikâ panalitèn *filologi*, amargi *data* ingkang dipuntaliti awujud *naskah sâhâ teks*, jumbuh kaliyan *objek* panalitèn *filologi* inggih mênikâ *naskah sâhâ teks*. Wondéné lampahing panalitèn *filologi* tumrap *naskah RM* inggih mênikâ *deskripsi naskah, transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks, sâhâ analisis isi*.

B. GÊGARAN TEORI

Kajian Filologi

Pangrêtosan Filologi

Filologi inggih satunggaling ngèlmi ingkang gêgayutan kaliyan wohing *karya sastra* ingkang magêpokan kaliyan bab bâsâ, kusastran, sâhâ kabudayan Mulyani (2009: 1). Wondéné pamanggihipun Baroroh-Baried, (1985: 1), bilih *filologi* inggih mênikâ satunggaling ngèlmi ngéngingi *sastra-sastra* wontên pangrêtosan ingkang têbanipun taksih wiyar kalêbêt bab bâsâ, kusastran, sâhâ kabudayan. Salajêngipun, pangrêtosan *filologi* inggih mênikâ ngèlmi ingkang kaginakakên kanggé sarânâ nyinaoni kabudayan jaman rumiyin mawi *naskah* kaliyan *teks* Saputra (2008: 79). Pramilâ sagêd dipunpêndhêt dudutanipun, bilih *filologi* inggih mênikâ ngèlmi ingkang dipunginakakên kanggé sarânâ nyinaoni bab *naskah-naskah* kinâ minangkâ têtilaraning lêluhur jaman rumiyin gayut kaliyan bab bâsâ, kusastran, sâhâ kabudayan.

Ancasing Filologi

Ancasing panalitèn *filologi* miturut Djamaris (2002: 9) wontên gangsal. Wondéné ancas kasêbut ing antawisipun kaandharakên kados ing ngandhap mênikâ.

- a. *Mentransliterasikan teks untuk menjaga keaslian teks.*
- b. *Menyunting teks dengan memperhatikan pedoman ejaan yang berlaku.*

Objek Panalitèn Filologi

Objek panalitèn *filologi* kapérang dados kalih. Wondéné *objek* panalitèn kasêbut kaandharakên kados ing ngandhap mênikâ.

a. Naskah

Naskah inggih mênikâ anggitan ingkang taksih kasêrat mawi tangan utawi carik ingkang taksih asli mênâpâ déné têdhakanipun (Baroroh-Baried, 1985: 54). Wondéné miturut Poerwadarminta (lumantar Darusuprta, 1984: 1) *naskah* inggih mênikâ anggitan ingkang kasêrat mawi tangan ingkang taksih asli mênâpâ déné têdhakanipun. Saking andharan-andharan ing nginggil sagêd dipunpêndhêt dudutanipun, bilih *naskah* inggih mênikâ asiling kabudayan têtilaranipun pârâ lêluhur ingkang awujud sêratan ingkang taksih asli mênâpâ déné têdhakanipun.

b. Teks

Teks miturut Saputra (2008: 5) inggih mênikâ wosipun *naskah* ingkang kaandharakên kanthi bâsâ utawi tândhâ sanèsipun jumbuh kaliyan jinisipun wacana. Pangrêtosan sanèsipun, *teks* inggih

mênikå wosing *naskah* utawi *manuskrip*, andharan ingkang namung sagêd dipunangên-angên kémawon, asipat *abstrak* (Baroroh-Baried, 1985: 56). Saking andharan-andharan ing nginggil sagêd dipunpêndhêt dudutanipun, bilih *teks* mênikå namung asipat *abstrak*, nanging sagêd dipunmangrêtos i wosipun.

1. Aliran Filologi

Aliran filologi mênikå kapérang dados kalih inggih mênikå, *aliran tradisional* sâhå *aliran modern* (Baroroh-Baried, 1985: 2). *Aliran filologi tradisional* mênikå mligi naliti *naskah* ingkang risak. Wondéné ing panalitèn mênikå ngginakakên *aliran filologi modern*. *Aliran* mênikå mligi kaginakakên kanggé sarâna nindakakên panalitèn kanthi mangrêtos i isining *teks*, *terjemahan teks*, nglêrêsakên sêrataning têngbung ingkang botên jumbuh kaliyan *ejaan* ingkang gumathok, sâhå nggayutakên isining *teks* kaliyan ngèlmi sanèsipun.

Lampahing Panalitèn Filologi

Lampahing panalitèn *filologi* tumrap *teks RM* wontên ênêm. Lampahing panalitèn kasêbut inggih mênikå *deskripsi naskah*, *transliterasi teks* dhatêng aksâra Jáwå sâhå aksâra Latin, *suntingan teks* kanthi ndamêl *aparât kritik*, *terjemahan teks*, sâhå *analisis isi*.

Kawruh Nggarap Santun

Kawruh inggih mênikå sêsêrêpan, ngèlmi (Poerwadarminta, 1939: 195). Wondéné nggarap santun utawi haid inggih mênikå rah ingkang mêdal saking parjinipun wanitå manawi sampun wêkdal

baligh (‘Uwaidah, 2008: 72). Saking andharan-andharan kasêbut sagêd dipunpêndhêt dudutanipun, bilih kawruh nggarap santun utawi haid inggih mênikå ngèlmi ngéngingi rah ingkang mêdal saking parjinipun wanitå nalikå sampun baligh inggih minangka kodrating wanitå saking Gusti Allah.

Religi Masarakat Jawi

Masarakat Jawi mênikå sadèrèngipun ngrasuk agami, sampun gadhah kapitadosan inggih mênikå *animisme* sâhå *dinamisme*. Paham *animisme* sâhå *dinamisme* masarakat Jawi ing jaman rumiyin ingkang nuwuhakên *tradisi-tradisi*, kalêbêt upacâra *ritual*.

Ing jaman samênikå, sapérangan agêng masarakat Jawi sampun ngrasuk agami. Ananging, masarakat ingkang ngrasuk kapitadosan agami Islam, Katolik, sâhå Kristên taksih kapérang malih dados kalih golongan inggih mênikå *penganut murni* sartå golongan kêjawèn utawi abangan (Sarjana, 2009: 65). *Penganut murni* nindakakên gêsangipun adhêdhasar paugêran agaminipun. Wondéné golongan kêjawèn utawi abangan taksih nindakakên câra gêsang *kebatinan*, Ananging, sadâyå ingkang dipuntindakakên kaliyan golongan abangan mênikå minangkå lèlampahan kanggé nyakêtakên kawulå dhatêng Gusti sâhå dipunjumbuhakên kaliyan paugêran agami ingkang dipunpitados.

Tradisi Nggarap Santun ing Masarakat Jawi

Tradisi Jawi mênikå wontên mawarni-warni, ing antawipun inggih mênikå tâtå upacâra ingkang

gayut kaliyan *daur hidup* manungsa, inggih saking lair dumugi tilar donyå. Salah satunggaling upacåra ingkang dipuntindakakên nalikå *remaja* inggih mênikå upacåra tarapan (Sarjana, 2009: 99). Upacåra mênikå dipuntindakakên dhatêng laré èstri ingkang nêmbé nggarap santun ingkang kaping sapisanan.

Aksåra Arab Pégon

Wontên ing panalitèn mênikå, *naskah* ingkang dipunginakakên dados *objek* panalitèn kasêrat mawi aksåra Arab Pégon. Aksåra Arab Pégon inggih mênikå aksåra Arab *Hija'iyah* ingkang aksaranipun dipunjumbuhakên kaliyan têmbung-têmbung ing bâsa Jawi kanthi nambahi tåndha-tandhå, upaminipun cêcêk, *shakel*, sårå *harakat* ingkang béda kaliyan *harakat* ingkang sampun wontên (Mulyani, 2009: 6).

Panalitèn ingkang Jumbuh

Panalitèn ingkang sajinis kaliyan panalitèn mênikå wontên kalih. Panalitèn kasêbut inggih mênikå panalitènipun Anton Novi Widayanto (2015) kanthi irah-irahan “*Kajian Filologi sårå Jinising Katrésnan dhatêng Garwå wontên Sérat Ngèlmi Pangasihån*” sårå panalitènipun Meinaksi Anggini Arum Sari (2015) kanthi irah-irahan “*Adabing Wanita Miturut Kitab Al-Mar'ah Aş Şalihah*”.

C. CÅRÅ PANALITÈN Jinising Panalitèn

Panalitèn mênikå kalêbêt panalitèn *filologi modern* sårå panalitèn *deskriptif*. Panalitèn *deskriptif* dipunginakakên kanthi ancas kanggé ngêmpalakên sadåya

katrangan ngéngingi kawontênanipun *naskah* sårå ngandharakên kawruh nggarap santun ingkang wontên ing *teks RM* kanthi mênåpå wontènipun. Wondéné panalitèn *filologi modern* dipunginakakên kanggé naliti *naskah RM* kanthi lampahing panalitèn *filologi modern*.

Sumber Data Panalitèn

Sumber data ing panalitèn mênikå inggih *naskah RM* ingkang dipunanggit déning Kyai Masruhan Ihsan. *Naskah RM* ingkang dipundadosakên *sumber data* ing panalitèn mênikå inggih *koleksi pribadi*-nipun Safitri Lestari (NIM 12205241063, mahasiswa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Universitas Negeri Yogyakarta). *Teks RM* kasêrat mawi aksåra Arab sårå aksåra Arab Pégon cithak sårå kanthi dhapukan gancaran. Basaning *teks* inggih mênikå bâsa Jawi kanthi undhå-usuk kråmå sårå ngoko.

Caranipun Ngêmpalakên Data

Anggènipun ngêmpalakên *data* ing panalitèn mênikå kanthi cårå *studi kapustakan*. Wondéné kanggé nggarap panalitèn mênikå, kanthi lampahing panalitèn *filologi*, ingkang kaandharakên kados ing ngandhap mênikå.

1. Deskripsi naskah

Sasampunipun *naskah* katamtoakên, lajêng ngandharakên kawontênaning *naskah* ingkang dipuntaliti kanthi cêthå. *Deskripsi naskah RM* badhé dipunandharakên mawi *tabel* ingkang dipunwastani *kartu data*, salajêngipun dipunandharakên malih mawi *paparan* utawi *uraian*.

2. Transliterasi teks

Transliterasi teks ingkang katindakakên kalih. Wondéné *transliterasi teks* kasêbut inggih mênikå *transliterasi teks RM* dhatêng aksårå Jåwå kanthi *metode transliterasi diplomatik* sårå dhatêng aksårå Latin kanthi *metode transliterasi diplomatik* sårå *metode transliterasi standar*.

3. *Suntingan teks* kanthi Ndamêl *Aparat Kritik*

Metode suntingan teks ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikå inggih *suntingan teks edisi standar*. Asiling *suntingan teks* dipunandharakên awujud *tabel*, lajêng dipundamêl *aparat kritik*-ipun ingkang salajêngipun dipunandharakên kanthi têtêmbungan ingkang cêthå.

4. *Terjemahan teks*

Metode terjemahan ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikå kanthi tigang *metode* inggih mênikå *metode terjemahan harfiah*, *metode terjemahan isi* utawi *makna*, *metode terjemahan bebas* sårå kanthi *kontekstual*. Sasanèsipun mênikå *terjemahan* tumrap têtêmbungan ing bâså Arab kanthi nyuwun pirså dhatêng *mahasiswa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Universitas Negeri Yogyakarta* ingkang sampun nggêgulang ngèlmi bâså Arab inggih mênikå Muhammad Soleh (NIM 12205241023, santri Pondhok Pesantren Assalafiyah Mlangi Nogotirto Gamping Sleman) sårå Arini Nur Hidayati (NIM 12205241053, santri Pondhok Pesantren Wahid Hasyim Yogyakarta).

Pirantosing Panalitèn

Pirantosing panalitèn ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikå

inggih awujud *kartu data*. *Kartu data* dipunginakakên kanggé nyêrat *data-data* saking asiling maos sårå ningali piyambak *naskah RM* supados nggampilakên lampahing panalitèn.

Caranipun Analisis Data

Cårå *analisis data* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikå inggih mênikå cårå *analisis deskriptif*. Wondéné lampahipun *analisis deskriptif* miturut Kaelan (2005: 69-70) inggih mênikå *reduksi data*, *klasifikasi data*, *display data*, *penafsiran sårå interpretasi*.

Caranipun Ngêsahakên Data

Uji validitas ingkang dipunginakakên inggih mênikå *validitas semantik*. Wondéné *uji reliabilitas* dipuntindakakên kanthi *reliabilitas intrarater* sårå *reliabilitas interrater*.

D. ASILING PANALITÈN SÅHÅ PANGRÊMBAGIPUN

Deskripsi Naskah RM

Kawontênaning *naskah RM* taksih saé, warni dlangangipun taksih rêsik, nanging warni samakipun sampun radi rêgêd, sêratnipun cêthå ngginakakê mangsi warni cêmêng sårå gampil dipunwaos. Lêmbaraning *naskah* ugi taksih jangkêp, botên wontên ingkang ical mênåpå déné risak. Cacahipun kårå ingkang dipuntaliti wontên 47 kårå. *Naskah RM* dipunsêrat déning Kyai Masruhan Ihsan ing Berumbung, Demak. Wondéné katrangan ngéngingi umur *naskah RM* botên sinêrat ing salêbêting *teks* kitab mênikå.

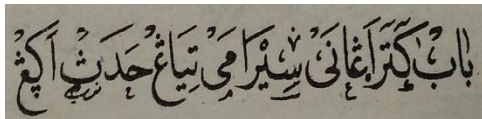
Naskah RM kalêbêt *naskah* Islam amargi ngandharakên kawruh ngéngingi nggarap santun miturut

agami Islam. *Naskah RM* awujud *naskah* cithak, ingkang kasêrat mawi aksâra Arab Pégon. Basaning *teks RM* ngginakakên bâsa Jawi gagrag Énggal, kanthi undhâ-usuk krâmâ sâhâ ngoko. Wondéné dhapukaning *teks* inggih mênikâ gancaran.

Asiling Transliterasi sâhâ Suntingan Teks RM

Transliterasi teks ingkang katindakakên inggih mênikâ *transliterasi teks RM* dhatêng aksâra Jâwâ sâhâ aksâra Latin. *Transliterasi teks* dhatêng aksâra Jâwâ katindakakên kanthi *metode transliterasi diplomatik* sâhâ dipunjumbuhakên kaliyan pangucapipun. Wondéné tuladhâ asiling *transliterasi teks RM* dhatêng aksâra Jâwâ kaandharakên wontên ing ngandhap mênikâ.

Teks RM



Asiling Transliterasi Teks RM dhatêng Aksâra Jâwâ



Salajêngipun, *transliterasi teks RM* dhatêng aksâra Latin katindakakên kanthi *metode transliterasi diplomatik* sâha *metode transliterasi standar*. *Metode transliterasi diplomatik* dipunginakakên kanggé ndamêl alih tulis sêrataning *teks* tumrap têngbung-têngbung ingkang kasêrat

ngginakakên bâsa Arab, ancasipun inggih mênikâ kanggé njagi *kesrakalan teks*, amargi *teks* ingkang kasêrat kanthi bâsa Arab umumipun inggih mênikâ waosan *Quran, hadis*, kitab kuning, sâhâ pangandikanipun ulâmâ.

Wondéné *metode transliterasi standar* dipunginakakên kanggé alih tulis sêrataning aksâra ingkang kasêrat kanthi têngbung-têngbung bâsa Jawi. Salajêngipun, têngbung-têngbung ingkang kalêbêt *kekhasan teks* ing salêbêtipun *teks RM* kasêrat kanthi cithak kandêl.

Sasampunipun *transliterasi* katindakakên, lampah salajêngipun inggih mênikâ ndamêl *suntingan teks RM* kanthi *suntingan teks edisi standar*. *Suntingan teks RM* katindakakên kanthi njumbuhakên têtêngbungan ing salêbêting *teks RM* kaliyan *ejaan* ingkang taksih lumampah adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939), *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Balai Bahasa Yogyakarta, 2006), sâhâ dipunjumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun, nanging *teks* têtêp njagi *kekhasan teks RM* mênikâ.

Asiling *suntingan teks RM* nêdahakên bilih wontên 58 têngbung ingkang kêdah dipun-*sunting*. Wondéné tuladhâ asiling *transliterasi standar teks RM* dhatêng aksâra Latin sâhâ asiling *suntingan*-ipun kaandharakên lumantar *tabel* kados ing ngandhap mênikâ.

Tabel 1: Asiling Transliterasi sâhâ Suntingan Teks RM

Asiling Transliterasi

<p>[kâcâ 3] Sumawânâ manawi wontên ingkang pinanggih lêpatipun punikâ kitab kêrsââ pârâ pêmaos nglêrêsaké utawi nimang kaliyan kitab sanès mundhut pundi ingkang kénging kitâ damêl ngukumi.</p>
Asiling <i>Suntingan</i>
<p>[kâcâ 3] Sumawânâ manawi wontên ingkang pinanggih lêpatipun punikâ kitab kêrsââ pârâ pêmaos nglêrêsaké utawi n<gl>imang² kaliyan kitab sanès m{ê}ndh{ê}t³ pundi ingkang kénging kitâ damêl ngukumi.</p>

Salajêngipun *suntingan teks* mênikâ kaandharakên wontên ing *aparât kritik*. *Aparât kritik* mênikâ ngandharakên sadâyâ éwah-éwahaning *suntingan* ingkang arupi nambahi, ngirangi, sâhâ nggantos aksârâ utawi têngbung. *Aparât kritik* wontên ing panalitèn mênikâ ngginakakân tândhâ-tândhâ tartamtu kanggé ngandharakên éwah-éwahan ing salêbêting *teks*, kados ing ngandhap mênikâ.

- 1) {...} tândhâ mênikâ minangka tândhâ kanggé nggantos aksârâ,
- 2) <...> tândhâ mênikâ minangka tândhâ kanggé nambahi aksârâ,
- 3) /.../ tândhâ mênikâ minangka tândhâ kanggé ngirangi aksârâ,
- 4) anggènipun nyêrat nomêr ing sabên *aparât kritik* ngginakakên angka Arab ingkang kasêrat mawi aksârâ Latin (¹..., ²..., ³..., ⁴..., lsp).

Wondéné tuladhâ éwah-éwahan ing salêbêting *teks RM* ingkang kaandharakên wontên ing *aparât kritik* inggih kados ing ngandhap mênikâ.

1. m{ê}ndh{ê}t

Têngbung **mundhut** têngsipun tuku (Poerwadarminta, 1939: 325). Ananging, têngbung mundhut mênikâ botên jumbuh kaliyan *konteks* ukârâ ing *teks RM*, pramilâ aksârâ **u** ing têngbung mundhut dipungantos aksârâ **ê**, satêmah dados têngbung **mêndhêt** ingkang têngsipun njupuk (Poerwadarminta, 1939: 307).

Asiling *Terjemahan sâhâ Cathêtan Terjemahan Teks RM*

1. Asiling *Terjemahan Teks RM*

Terjemahan teks RM dipuntindakakên kanthi ndamêl alih bâsâ sabên têngbung ing *teks RM* saking bâsâ Jawi dhatêng bâsâ Indonesia. *Terjemahan teks RM* ing panalitèn mênikâ ngginakakên *metode terjemahan harfiah, terjemahan isi* utawi *makna, terjemahan bebas*, sâhâ kanthi *kontekstual*. Wondéné, *terjemahan* tumrap têtêngbung ing bâsâ Arab kanthi nyuwun pirsâ dhatêng *mahasiswa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Universitas Negeri Yogyakarta* ingkang sampun nggêgulang ngèlmi bâsâ Arab inggih mênikâ Muhammad Soleh (NIM 12205241023, santri Pondhok Pesantren Assalafiyah Mlangi Nogotirto Gamping Sleman) sâhâ Arini Nur Hidayati (NIM 12205241053, santri Pondhok Pesantren Wahid Hasyim Yogyakarta). Wondéné tuladhâ asiling *terjemahan teks RM* kaandharakên wontên *tabel* kados ing ngandhap mênikâ.

Tabel 2: Asiling *Terjemahan Teks RM*

Asiling Suntingan
Sumawânâ manawi wontên ingkang pinanggih lêpatipun punikâ kitab kêrsââ para pêm-aos nglêrsaké utawi n<gl>imang² kaliyan kitab sanès m{ê}ndh{ê}t³ pundi ingkang kénging kitâ damêl ngukumi.
Asiling Terjemahan
Selain itu, apabila ada yang menemukan kesalahan dalam kitab ini, sudilah para pembaca membenarkan atau membandingkan isinya dengan kitab lain, mengambil mana yang dapat kita gunakan untuk aturan hukum.

2. Cathêtan Terjemahan Teks RM

Têtêmbungan ingkang angèl dipun-*terjemah*-akên, lajêng dipuncathêt wontên ing cathêtan *terjemahan*. Têmbung-têmbung ingkang kasêrat wontên ing cathêtan *terjemahan* mênikâ wontên ênêm têtêmbung, inggih mênikâ têtêmbung Ingsun, Gusti, Kanjeng, anu, Pangéran, sâhâ sirâ.

Pangrêmbaging Kawruh Nggarap Santun wontên ing Teks RM

Panalitèn mênikâ ngandharakên kawruh nggarap santun ingkang wontên ing *teks RM*. Wondéné tulâdhâ kawruh nggarap santun ingkang wontên ing *teks RM* mênikâ kaandharakên kados ing ngandhap mênikâ.

1. Hikmah-ipun Gusti Allah SWT maringi nggarap santun dhatêng tiyang èstri

Sabên prakawis ingkang dipuntêtêpakên déning Gusti Allah SWT mênikâ têtêmtu wontên paédahipun, kalêbêt prakawis

nggarap santun ingkang kaparingakên dhatêng tiyang èstri. Wondéné paédahipun Gusti Allah SWT maringi bêtêktan nggarap santun dhatêng tiyang èstri kawrat wontên ing *teks RM* kâcâ 9-11, kados ingkang kaandharakên ing pèthikan ngandhap mênikâ.

Sumawânâ Allah ndadosakên bêtêktan *haidh* punikâ botên barang alit utawi sakêdhik ngatên botên. Ing mriki prêlu kulâ têtêrangakên **sêtêngahé** kémawon:

1. sarèhning tiyang èstri punikâ ing têtêmbé badhé ngrimat kêkotoran anaké ingkang bayi abang lan najis-najisipun, milâ Allah *Ta'ala* maringi **latihan (bêlajaran)** rupi *haidh*, supados èstri wau sagêd têtêgêl prigêl botên sok gigu utawi gilâ ngrimat laré bayi, lan ngrêtos ngumbah
2. sarèhning èstri wau akiré tamtu nampi **kêsanggupan**, sabab sampun nampi maskawiné saking jalêré, milâ sasat sanggup nampi kotorané jalêré rupi mani ingkang anggikuni, mângkâ prêlu tiyang èstri kapurih **nglatih kêtêgêlan, kêprigêlan** dhatêng sadayané sipat kotor, lan sagêdâ istri punikâ ahli **bêtêrsih** dhatêng saliné (sandhangané) ingkang jalêr, tur sagêdâ ngantos sêngit dhatêng **kêkêmprohan** lajêng manawi pênganggéné jalêré **kêtêngal** rêgêd, kapurih nyopot badhé **dipuncuci** lan sagêdâ istri mênikâ rêmên **kêtêrsihan** dhatêng panggènané panganggéné lan têtêhanané.
3. sarèhning èstri wau botên **kêparingan** mani ingkang

sagêd kêmpal dados adon-adon bahanipun widhungan ing wêtêngan, milå manipun si jalêr ingkang sagêd kêmpêl dados widhungan, mênikå sagêdipun mindhak agêng mêdal dagingé, sabab dipunparingi têdhan rupi gêtih *haidh*.

4. Gusti Allah mojudaké tiyang èstri ugi sampun dipunparingi watêk isinan (rikuhan), nanging èstri wau kapêkså mênang håwå napsuné rêmênané ngathah-ngathahaké **kêkésahan** kémawon, milå lajêng dipunparingi **cêgah** ingkang ndadosaké rikuhipun mêdal, rupi gêtih *haidh* ingkang nyiprati bokong tamtu dados wêgah badhé mlampah-mlampah.
5. *haidh* mênikå kénging kanggé têtêngêr ngalamatipun akir *baligh*.
6. *haidh* mênikå kénging kanggé têtêngêr ngalamatipun duginé 'iddah,
7. *haidh* mênikå kénging kanggé têtêngêr kothongé tlanakan saking wêtêngan,
8. sagêd ndadosakên sêbab awètê **kêtrêsnan**, sabab anggènipun sami nahan si jalêr lan si èstri salêbêté *haidh* mênikå kados ngantèn énggal ingkang badhé dipunkêmpalakên, (9-11).

Terjemahan-ipun,

Adapun Allah menjadikan bawaan haid itu bukan barang kecil atau sedikit itu tidak. Di sini perlu saya terangkan setengahnya saja:

1. karena perempuan itu besok akan merawat kotoran anaknya

yang masih bayi dan najis-najisnya, maka Allah Ta'ala memberikan latihan (pembelajaran) berupa haid, supaya istri tadi dapat terampil dan tidak risih atau takut merawat anak bayi, dan mengerti mencuci,

2. karena pada akhirnya istri itu tentu menerima kesanggupan, sebab sudah menerima maskawin dari suaminya, yaitu sanggup menerima kotoran suaminya berupa air mani yang menjijikkan. Oleh karena itu, perempuan disuruh melatih keterampilan akan semua sifat kotor, dan jadilah istri itu ahli bersih-bersih akan pakaian suaminya, dan juga menjadi benci akan kejerokan sampai jika yang dipakai suaminya terlihat kotor, disuruh untuk melepas untuk dicuci, dan juga jadilah istri itu suka akan kebersihan tempatnya, pakaiannya, dan makanannya.
3. karena istri itu tidak diberikan air mani yang dapat bercampur menjadi bahannya hamil di perut, maka air mani sang suami yang dapat membeku dan menjadi hamil ini, dapat menjadi semakin besar dan keluar dagingnya karena diberikan makanan berupa darah haid.
4. Gusti Allah menciptakan perempuan juga sudah diberikan watak pemalu, tetapi istri itu terpaksa memenangkan hawa nafsunya yaitu sukanya memperbanyak bepergian saja. Oleh karena itu, lalu diberikan larangan yang menjadikannya tidak enak untuk keluar, yaitu

berupa darah haid yang mengotori pantatnya dan tentu menjadikan malas untuk jalan-jalan.

5. *haid itu untuk menandakan akhir balig,*
6. *haid itu untuk menandakan datangnya masa idah (masa tunggu belum boleh menikah bagi wanita yang berpisah dengan suaminya, baik karena bercerai maupun ditinggal mati),*
7. *haid itu untuk menandakan kosongnya rahim,*
8. *dapat menjadikan penyebab awetnya kasih sayang, sebab dalam menahan akan sang suami dan sang istri selama haid itu seperti pengantin baru yang akan dikumpulkan.*

Pêthikan ing nginggil ngandharakên bilih, Gusti Allah SWT mênikâ maringi nggarap santun dhatêng tiyang èstri wontên paédahipun, inggih mênika:

- 1) *sabên-sabên nggarap santun parjinipun tiyang èstri mênikâ ngêdalakên rah ingkang rêgêd, pramilâ prakawis mênikâ sagêd kanggé gladhèn katêgêlan, kaprigêlan dhatêng sadayané sipat kotor, lan sagêdâ istri punikâ ahli rêrêsik tumrap prakawis ingkang rêgêd amargi tiyang èstri punikâ ing têmbé badhé ngrimat putranipun ingkang taksih bayi sâhâ najis-najisipun, supados èstri wau sagêd têngêl prigêl botên sok gigu utawi gilâ anggènipun ngrimat laré bayi. Sasanèsipun mênikâ ugi samangké sagêd prigêl anggènipun rêrêsik panggènan,*

agêman, sâhâ têdhananipun ing salêbêtipun gêsang bêbrayan.

- 2) *tiyang èstri mênikâ biyasanipun rêmên ngathah-ngathahakên kakésahan, milâ lajêng dipunparingi bêbêktan ingkang ndadosakên rikuh anggènipun badhé mêdal saking griyanipun. Bêbêktan mênikâ rupi rah nggarap santun ingkang nyiprati bokong, prakawis mênikâ ndadosakên raos ingkang botên sakécâ anggènipun tiyang èstri mênikâ badhé mlampah-mlampah. Dados, tiyang èstri mênikâ sagêd ngirangi kékésahan ingkang botên wigatos.*
- 3) *nggarap santun mênikâ minangka têtêngêr wiwitanipun baligh. Prakawis mênikâ jumbuh kaliyan andharan mênika, bilih nggarap santun inggih mênikâ satunggaling pérangan saking ngalamat baligh, manawi sampun wiwit baligh tiyang ésti mênikâ sampun wajib nindakakên salat, siyam, sâhâ kuwajiban sanès minangka umat Islam (Ardani, 2011: 13-14).*
- 4) *nggarap santun mênikâ kanggé têtêngêr duginipun wêkdal 'iddah (wêkdal nênggâ dèrèng angsal krâmâ tumrap tiyang èstri ingkang pisah saking garwanipun, amargi pisahan mênâpâ déné dipuntilar sêdâ). Wêkdalipun 'iddah inggih mênikâ dipunétang kaping tigâ saking anggènipun tiyang èstri mênikâ nggarap santun, kados andharan ing ngandhap mênikâ.*
“Dia (istri) beriddah (menunggu) selama tiga kali masa haid.” (HR. Ibnu Majah).

- 5) nggarap santun mênikâ kanggé têtêngêr bilih, tiyang èstri mênikâ botên nêmbé wawrat, amargi tiyang èstri ingkang nêmbé wawrat mênikâ botên ngêdalakên rah nggarap santun. Nalikâ tiyang èstri mênikâ wawrat, Gusti Allah SWT ndadosakên rah mênikâ dados têtêdhan kanggé bayi ingkang wontên ing *rahim*-ipun tiyang èstri mênikâ. Awit saking makatên tiyang èstri ingkang nêmbé wawrat botên nglampahi nggarap santun ('Uwaidah, 2008:72).
- 6) Salêbêtipun nggarap santun, tiyang èstri mênikâ botên kénging dipunjimak déning garwanipun. Prakawis mênikâ sampun dipunandharakên wontên ing Al Quran, kados ing ngandhapa mênikâ.
- “karena itu, hendaklah kalian menjauhkan diri (menyetubuhi) dari mereka pada waktu haid dan janganlah kalian mendekati mereka, sebelum mereka benar-benar suci.”* (QS. Al-Baqarah: 222).

Ayat Al Quran ing nginggil nêdahakên bilih, tiyang èstri ingkang nêmbé nggarap santun mênikâ botên kénging dipunjimak déning garwanipun, sâhâ kêdah dipuntênggâ dumugi èstrinipun mênikâ suci saèstu manawi badhé dipunjimak. Wêkdal kanggé nênggâ mênikâ, têngêsipun kakalihipun kêdah sabar nahan hâwâ napsunipun. Prakawis mênikâ sagêd ndadosakên awètipun katrêsnan, amargi wontên ing *teks RM*, prakawis mênikâ dipunupaméakên kados mantên énggal ingkang kêdah nahan hâwâ

napsunipun dumugi sah anggènipun pâlâkrâmâ. Dados, wêkdal mênikâ inggih wêkdal ingkang sampun dipuntênggâ-têngga kaliyan tiyang èstri sâhâ garwanipun.

E. Panutup

Dudutan

1. *Deskripsi naskah RM*

Kawontênaning *naskah RM* taksih saé, sêratanipun cêthâ sâhâ gampil dipunwaos. *Naskah RM* awujud *naskah* cithak, kanthi dhapukan gancaran ingkang kasêrat ngginakakên aksârâ Arab Pégon. Bâsâ ingkang dipunginakakên inggih mênikâ bâsâ Jawi kanthi undhâ-usuk krâmâ sâhâ ngoko sartâ ngêwrat kawruh ngéngingi nggarap santun miturut agami Islam.

2. *Transliterasi teks sâhâ Suntingan teks RM*

Transliterasi teks RM ingkang katindakakên inggih mênikâ *transliterasi teks RM* ing aksârâ Jâwâ kanthi *metode transliterasi diplomatik*, déné *transliterasi teks RM* ing aksârâ Latin kanthi *metode transliterasi diplomatik sâhâ metode transliterasi standar*. Sasampunipun *transliterasi*, lajêng katindakakên *suntingan teks* kanthi *metode edisi standar*.

3. *Terjemahan teks RM*

Terjemahan teks RM ing panalitèn mênikâ ngginakakên *metode terjemahan harfiah*, *terjemahan isi utawi makna*, *terjemahan bebas*, sâhâ kanthi *kontekstual*. Wondéné têngbung-têngbung ingkang botên sagêd ka-*terjemah*-akên lajêng dipunandharakên ing cathêtan *terjemahan*.

4. *Kawruh nggarap santun wontên ing teks RM*

Teks RM ngêwrat kawruh ngéngingi nggarap santun miturut agami Islam. Kawruh kasêbut, inggih mênikå bab asal-usulipun nggarap santun, *hikmah*-ipun Gusti Allah maringi nggarap santun dhatêng tiyang èstri, katrangan namanipun nggarap santun sâhå kéwan ingkang ngêdalakên rah nggarap santun, wiwitanipun tiyang èstri ngêdalakên rah nggarap santun, prakawis-prakawis nalikå tiyang èstri kaparingan nggarap santun, wêkdal mêdalipun rah nggarap santun sâhå wêkdal sucinipun, caranipun mangrêtosî mêdal utawi mampêtipun rah nggarap santun, jinisipun rah nggarap santun, prakawis ingkang kénging dipuntindakakên déning tiyang èstri nalikå nggarap santun, sâhå caranipun *qadha* salat tumrap tiyang èstri ingkang nêmbé nggarap santun.

Implikasi

1. Tumrap lingkungan perguruan tinggi mliginipun ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, lampahing panalitèn *filologi* ingkang sampun katindakakên ing panalitèn mênikå sagêd dipuncakakên wontên ing panalitèn *naskah* Jawi sanèsipun.
2. Tumrap pamaos umum, kawruh sâhå piwulang bab nggarap santun ingkang kawrat ing *RM* taksih jumbuh kaliyan kawontênan ing jaman samênikå, satêmah sagêd dipunginakakên wontên ing gêsang bêbrayan.

Pamrayogi

1. Panalitèn mênikå winatês ing panalitèn *filologi* sâhå kawruh nggarap santun, pramilå kaangkah panaliti sanèsipun

sagêd nindakakên panalitèn tumrap *teks RM* kajumbuhakên kaliyan bab bâså, sastra, budâyå mênåpå déné bab sanèsipun.

2. Panalitèn *naskah-naskah* Jawi taksih prêlu dipuntindakakên kanggé nglêstantunakên isining *naskah* sâhå piwulang wontên salêbêting *naskah* Jawi ingkang taksih sagêd dipunjumbuhakên ing pagêsangan masarakat samênikå.

Kapustakan

1. Naskah

Ihsan, Masruhan. tanpa tahun. *Risalatul Maḥidh*.

2. Pustaka

Anggini Arum Sari, Meinaksi. 2015. *Adabing Wanitå Miturut Kitab Al-Mar'ah Aṣ-ṣalihah. Skripsi S1*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.

Balai Bahasa Yogyakarta. 2006. *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan*. Yogyakarta: Kanisius.

Baroroh-Baried, Siti, dkk. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

Darusuprpta. 1984. "Beberapa Masalah Kebahasaan dalam Penelitian Naskah". *Widyaparwa* Nomor 26 Oktober. Yogyakarta: Balai Penelitian Bahasa

Departemen Pendidikan
dan Kebudayaan.

Djamaris, Edwar. 2002. *Metode Penelitian Filologi*. Jakarta: CV Manasco.

Hadiatmaja, Sarjana dan Kuswa Endah. 2009. *Pranata Sosial dalam Masyarakat Jawa*. Yogyakarta: Grafika Indah.

Kaelan. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif Bidang Filsafat*. Yogyakarta: Paradigma.

Mulyani, Hesti. 2009. *Membaca Manuskrip Jawa 2. Gegaran Mata Kuliah Membaca Manuskrip Lanjut*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.

Poerwadarminta. W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Groningen, Batavia: J.B Wolters' Uitgevers-Maatschappij N.V.

Saputra, Karsono H. 2008. *Pengantar Filologi Jawa*. Jakarta: Wedatama Widya Sastra.

Uwaidah, Syaikh Kamil Muhammad. 2008. *Fiqih Wanita*. Jakarta: Pustaka Al-Kautsar.

Widayanto, Anton Novi. 2015. *Kajian Filologi sâhå Jinising Katrêsnan dhatêng Garwå wontên Sêrat Ngèlmi Pangasihân. Skripsi S1*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.